

Pierre Bayle Over Spinoza

Bezorgd onder redactie van
Henri Krop en Jacob van Sluis,
vertaald in samenwerking met
Louis Hoffman, Gerrit van der Meer
en Albert Willemsen

 DAMON

Inhoud

Jacob van Sluis

Inleiding

1. Introductie	7
2. Pierre Bayle, leven en werk	8
3. De <i>Dictionnaire historique et critique</i>	16
4. Turbulente tijden	23
4.1 Richard Popkin over het ontstaan van het scepticisme	24
4.2 Jonathan Israel over het ontstaan van het seculiere denken	28
4.3 Bayle over het absolutisme en het conflict met Jurieu	34
5. Bayle contra Spinoza	39
6. Het lemma 'Spinoza'	44
Literatuur: primaire bronnen	48
Secundaire literatuur	49

Pierre Bayle

Lemma 'Spinoza, Benedictus de'	51
Aanmerking A	62
Aanmerking B	71
Aanmerking C	78
Aanmerking D	78
Aanmerking E	82
Aanmerking F	83
Aanmerking G	85
Aanmerking H	86
Aanmerking I	89

Aanmerking K	90
Aanmerking L	92
Aanmerking M	93
Aanmerking N	99
Aanmerking O	116
Aanmerking P	119
Aanmerking Q	126
Aanmerking R	129
Aanmerking S	131
Aanmerking T	133
Aanmerking U	136
Aanmerking X	136
Aanmerking Y	139
Aanmerking Z	140
Aanmerking AA	140
Aanmerking BB	142
Aanmerking CC	143
Aanmerking DD	149
Aanmerking EE	162

Henri Krop

Bayle en Spinoza – een nabeschuwing

1. Het raadsel Bayle	163
2. Tweeslachtigheid	168
3. Spinoza's betekenis voor Bayle	176
4. Deugdzame atheïst	184
5. Spinozisme voor Spinoza	196
6. De scholastieke Spinoza	201

Inleiding

1. Introductie

Ontvlucht aan de vervolgingen waaraan de protestanten in Frankrijk onder koning Lodewijk de Veertiende onderworpen waren, woonde en werkte Pierre Bayle vanaf 1681 tot aan zijn dood in 1706 te Rotterdam. Hij leidde er een teruggetrokken leven dat volledig was gewijd aan de wetenschap, met een intensieve briefwisseling met familie en geleerden over geheel West-Europa verspreid. Het ging hem niet om louter vriendschappelijke relaties. Met zijn kritische geest en scherpe pen bestookte hij vriend en vijand, wat tot heftige polemieken kon leiden.

Het belangrijkste geschrift van Bayle is de *Dictionnaire historique et critique*. In de eerste uitgave van 1697 omvatte het twee kloeke foliodelen. Bayle bleef eraan werken en de tweede editie van 1702 was uitgegroeid tot drie delen. Het geheel was opgezet als een encyclopedie, maar dan als een kritische aanvulling op een eerder verschenen encyclopedie van een andere auteur: *Le grand dictionnaire historique* van Louis Moréri uit 1674 en sindsdien vele malen herdrukt. Bayle behandelde alleen die onderwerpen die naar zijn oordeel correctie en aanvulling behoeften. Onderwerpen die bij Moréri een adequate bespreking hadden verkregen, werden dus buiten beschouwing gelaten. Maar de onderwerpen die Bayle wèl besprak werden met een ongekende scherpthe behandeld. De onderwerpen waaraan Bayle artikelen besteedde waren historisch van aard – vaak ging het om historische personages – en de door hem gehanteerde methode was kritisch: vandaar de titel *Dictionnaire historique et critique*.

Inleiding

De artikelen waren zeer uiteenlopend van lengte. De hoofdtekst is redelijk bondig en zakelijk. Veel opvallender zijn de toegevoegde aanmerkingen (*remarques*) bij de artikelen. Deze aanmerkingen kunnen aanzienlijk zijn, zowel in aantal als in omvang, en bevatten de kritiek waar het Bayle om te doen was. Het meest omvangrijke artikel uit de *Dictionnaire historique et critique* is het lemma over Spinoza, dat hier in Nederlandse vertaling afzonderlijk verschijnt. Het moge duidelijk zijn: dit lemma heeft al de omvang van een bescheiden boek. De reden om deze tekst te vertalen en te publiceren is dat het beeld dat Bayle tekent van zijn illustere ‘landgenoot’ lange tijd bepalend is geweest voor de receptie van Spinoza’s filosofie, zowel hier te lande als in geheel Europa.

Naast deze bijzondere reden van Bayle in dialoog met Spinoza is er een bredere reden die tot deze uitgave heeft geleid. Tot nu toe is Bayle in ons land bij het grote publiek weinig bekend. Hij bediende zich van de Franse taal (hij sprak geen Nederlands en hij beheerste het waarschijnlijk ook niet passief), zodat hij toen en nog altijd als een buitenlander wordt gezien. Als een Nederlands filosoof wordt hij vrijwel nooit aangeduid, hooguit als *le philosophe de Rotterdam* – in het Frans dus. Een Nederlandstalige presentatie bij zijn 300ste sterfdag lijkt ons gepast.

2. Pierre Bayle, leven en werk¹

Pierre Bayle werd geboren op 18 november 1647 in Le Carla, een dorpje in de Franse Pyreneeën. Het was een protestantse regio en zijn vader Jean Bayle was er predikant. Hoewel zijn moeder Jeanne de Bruguière van lagere adel was, waren de ouders van Bayle te arm om hun zonen een volledige studie te

1 Deze paragraaf is een licht ingekorte bewerking van het lemma over Bayle in *Biografisch lexicon voor de geschiedenis van het Nederlandse protestantisme*, V, Kampen 2001, p. 41-46; aldaar ook een uitgebreide bibliografie over Bayle.

Pierre Bayle
Spinoza, Benedictus de

(uit: Dictionaire historique et critique)

Lemma 'Spinoza, Benedictus de'

SPINOZA (Benedictus de), jood van geboorte, vervolgens afvallige van het jodendom en tenslotte atheïst, was afkomstig uit Amsterdam. Hij was een atheïst vanuit een systeem en bediende zich van een geheel nieuwe methode hoewel de grondslag van zijn leer dezelfde was als die van een aantal oude en moderne wijsgeren, zowel Europese als Oosterse. (zie aanmerking A) Wat die laatsten betreft, hoeft men alleen maar te lezen wat ik erover schrijf in aanmerking D van het lemma over Japan en wat ik hierna zeg over de theologie van een Chinese sekte. (zie aanmerking B) Ik heb over de familie van Spinoza geen bijzonderheden kunnen vinden, maar men mag aannemen dat zij arm was en weinig aanzien genoot. (zie aanmerking C) Hij leerde Latijn van een arts^a die hem in Amsterdam les gaf, en begon al vroeg met de studie der theologie^b waar hij verscheidene jaren aan besteedde. Daarna wijdde hij zich geheel aan de studie van de wijsbegeerte. Aangezien hij een meetkundige geest bezat en van alles de reden wilde begrijpen, zag hij al snel in dat de leer van de rabbijnen niet de zijne was, zodat men gemakkelijk merkte dat hij een aantal geloofsartikelen van het jodendom afwees. Hij was iemand die tegen gewetensdwang gekant was en vijandig tegenover veinzerij stond; hij verkondigde daarom zijn twijfels en zijn overtuiging vrijuit. Er wordt gezegd dat de joden bereid waren hem te dulden op voorwaarde dat hij zich in zijn handelen zou aanpassen aan hun rituelen en dat zij hem zelfs een jaargeld boden maar tot een dergelijke schijnheiligheid was hij niet in staat. Niettemin vervreemde hij slechts geleidelijk van hun synagoge; en mogelijk was hij nog langer min of meer met hen in contact gebleven als hij niet verraderlijk was aangevallen door een jood die hem bij het verlaten van de schouwburg een messteek toebracht. Hij raak-

- a Genaamd Franciscus van den Ende. Merk op dat Kortholt, in het voorwoord bij de tweede uitgave van de verhandeling van zijn vader, *De tribus impostoribus*, meedeelt dat een meisje het Latijn aan Spinoza onderwees en dat zij daarna in het huwelijk trad met Kerskeving, die haar leerling was tegelijkertijd met Spinoza.
- b Zie aanmerking F.